

Həcər Babayeva
əməkdar incəsənət xadimi, professor
ekoada@hotmail.com
(Azərbaycan)

ZEMFİRA SƏFƏROVANIN YARADICILIĞINDA DƏDƏ QORQUDUN MUSIQİ DÜNYASINDAN Q.QARAYEVİN MUSIQİ VƏ SÖZ ALƏMİNƏ QƏDƏR

Mən bilirdim ki, Zemfira xanımın publisistik yazılarını, esselərini bir nəfəsə oxumaq olur. Çünki, zamanında “Ardı yaşanılır” kitabını əlimə alanda onu bir gecəyə oxuyub bitirmişdim. Sən demə Zemfira xanımın elmi məqalələri də elə bir nəfəsə oxunaqlı məqalələrdir. Əlimə aldığım “Həmişəyaşar ənənələr” kitabında məni konkret mövzu maraqlandırır. Bir də ayıldım ki, kitabın son səhifəsindəyəm. Yəni alim elmi məqalələrini o qədər rahat üslubda qələmə alıb, təhlil və tədqiq edib ki, zənnimcə, hazırlıqsız oxucu da bu məqalələrdən mütləq nəyisə özü üçün əxz edə bilər. Əlbətdə ki, bu Zemfira xanımın yüksək professionallığının, iti qələminin bariz nümunəsidir.

Bu gün sənətsüənəslığın bir qolu olan musiqi elmimizin nəzəriyyəsi və tarixi, onun tədqiqi, nəşri birbaşa akademik Zemfira xanımın adı ilə bağlıdır. Azərbaycan musiqişünaslığında mənbəşünaslığın əsasını qoyan Zemfira xanımın, eləcə də “Üzeyirşünaslığın” inkişafında misli görünməmiş xidmətləri vardır. Zemfira xanım dahi bəstəkarın nəzəri və estetik baxışlarını, 1973-cü ildə Moskvada çıxan “Ü.Hacıbəyovun musiqi estetik görüşləri” kitabında dərinlən araşdırmış və zəmanəmizin görkəmli bəstəkarı Q.Qarayevin də kitabına yazdığı ön sözündə musiqişünasın yorulmaz işinə yüksək qiymət verilmışdir. Ü.Hacıbəylinin başladığı işin davamçısı olan Zemfira xanım, Mir Möhsün Nəvvab, Səfiəddin Ürməvi, Əbdülqadir Marağai irslərini araşdırdıqca sanki o dahi insana, Üzeyir bəyə, bütün musiqişünasların ustadına, onun qoyub getdiyi amalin əmin əllərdə olmasını çatdırır. Böyük əməyin məhsulu olan “Azərbaycanın musiqi elmi” monoqrafiyası da geniş elmi potensialı olan fundamental tədqiqatdır.

“Həmişəyaşar ənənələr” məqalələr toplusunda alimin araşdırmaları VII əsrdən başlayıb XX əsrə qədər olan zaman kəsiyində Azərbaycan mədəniyyətini, musiqisini əks etdirir. Əlbətdə, 13 əsri əhatə edən bu araşdırmalar alimin

zəngin elmi potensialına dəlalət edir. O üzdən də bəzi məqalələr haqqında qısa da olsa öz fikirlərimi sizinlə bölüşmək istərdim.

“Dədə Qorqudun musiqi dünyası” ilk dəfə 1997-ci ildə “Ədəbiyyat” qəzetində “Qopuzlu Dədəm Qorqud” adı ilə çap olunmuşdur. Bildiyimiz kimi, Oğuz ozanlarının əsas musiqi aləti qopuzdur. Lakin, müəllif “Dədə Qorqud”un ayrı-ayrı boylarını təhlil edərək, orada ayrı-ayrı musiqi alətlərinin adlarını ortaya çıxarır – tavullar, borular, təbillər. Məqalədə gəlini yola salınan rəqs havası – Yelətmə - müasir dövrdə olan Vağzalılı ilə müqayisə edilir. Müxtəlif türk dilli xalqların qopuzunun növlərindən danışan alim Tuvalıların qopuzunun dördkünc olmasını qeyd edir. Müəllif yazır ki, “Qorqudun küyləri həm məzmun, həm də musiqi cəhətdən heç kimi laqeyd, biganə qoymur. Küylərin arasında müəyyən melodik ümumilik, bağlılıq vardır. Bəzi melodik hissələr, fraqmentlər təkrar olunur. Lakin ritmi, fakturası cəhətdən dəyişkən olur. Bəzilərinin forması daha mürəkkəb, həcmi daha böyükdür. Qorqudun küyləri üçün dərin fəlsəfi düşüncələr, doğma xalqının taleyi haqqında kədərli hisslər, dərin, səmimi lirika, xoşbəxtlik arzuları xasdır” [1, s.12].

Məqalə “Dədə Qorqud” dastanından olan sözlərlə başlayıb, yenə də həmin dastandan olan ibrətamiz sözlərlə bitir və bununla məqalədə dolğun bir musiqi əsərində olan forma-mürəkkəb üç hissəlilik cizgiləri ortaya çıxır.

Dədə Qorquddan Nizami Gəncəviyə üz tutaq.

“Nizami Gəncəvinin və Üzeyir Hacıbəyovun musiqili qəzəlləri” kiçik bir məqalədə, böyük bir qəzəl janrından danışan müəllif, onun yaranma tarixini, ədəbiyyat və musiqidə ən kütləvi janrlardan biri olduğunu vurğulayır. Ü.Hacıbəylinin ədəbi və musiqi formalarının vəhdəti ənənələrindən danışır və qeyd edir ki, Ü.Hacıbəyli hər iki “Sənsiz” və “Sevgili canan” əsərində Nizami qəzəllərinin süjet xəttini və fikrini saxlamış, şeir və musiqinin vəhdətini yaratmış, qəzəlin vəznini bacarıqla musiqiyə keçirə bilmiş, şairin yaradıcılığına ruhuna uyğun əsərlər yaratmışdır. Daha sonra hər iki əsərin oxşar ümumi və fərqli cəhətlərini bir musiqişünas kimi təhlilini vermişdir.

Alim yazır: “Sənsiz” və “Sevgili canan”da musiqinin inkişafı muğamatın improvizə xüsusiyyəti ilə uyğundur. Buna görə melodiya tədriclə deyil, saçrayışlarla, qeyri-bərabər pillələr şəklində zilə qalxaraq, son nöqrəsinə çatır. Bundan sonra melodiya, muğamatda olduğu kimi, bəmə enməyə başlayır...” [1, s.17].

“Qəzəldə işlənən “Sənsiz” rədif müxtəlif qənglərə boyanaraq, müxtəlif intonasiyalarla səslənir. Bu gah kədər, gah ümitsizlik, gah sual, gah da şadlıq

intonasiyalarıdır” [1, s.18]. Qeyd etmək istərdim ki, hər iki qəzəli araşdıran alim, öz təhlilində muğamlarımızı nə qədər dərin bilməsini onun şöbədən-şöbəyə keçidlərini ən xırda detalları ilə ortaya qoyur.

Çox maraqlı araşdırmalardan biri də, “Azərbaycan musiqisinin üç korifeyi” - əlbəttə ki, Səfiəddin Urməvi (XIII), Əbdülqadir Marağai (XIV) və Mir-möhsün Nəvvab (XIX) bu üç korifeyi musiqi elmimizdə ən çox araşdıran, onların əsərlərinin, traktatlarının bəzən tərcümə, bəzən ayrı-ayrı şərhlərini verən dəyərli akademikimiz Zemfira xanımın çox böyük əməyi vardır. Bu məqalə və onun ardınca gələn “Qərb alimləri Səfiəddin Urməvi haqqında”, Səfiəddin Urməvi “Kitab əl-ədvar” və “Şərəfiyyə” risalələrində səsin fiziki və musiqi xassələri haqqında, “Əbdülqadir Marağainin elmi irsi”, “Ə.Marağainin musiqisi və şeirləri”, “Azərbaycan musiqi elminin Ə.Marağaidən sonrakı dövrü”, bu məqalələrin hər biri musiqişünaslarımızın masaüstü kitabına çevrilməlidir. Çünki bu məqalələrdə əxz ediləsi çox mühüm elmi fikirlər vardır.

“Füzuli və Azərbaycan musiqisi” – hər iki sənətkar Füzuli və Ü.Hacıbəyli Azərbaycan incəsənət tarixində misilsiz xidmətləri olan bu korifeylərin yaradıcılığını araşdıran alim, Füzuli qəzəllərini sözdə həkk olunmuş bir musiqiyə bənzədir. “Füzuli poeziyasında o dövrün musiqi alətlərinə və musiqi terminlərinə rast gəlirik. Bu alətlərdən ney, cəng, ud, qopuz, musiqar, nəfir, təmbür, setar, qanun və başqa bir çox musiqi alətlərini adları bu və ya digər obrazla, təşbihlə, fəlsəfi fikirlə, estetik təsirlə əlaqədar çəkilir” [1, s.80] XVI əsrdə yazıb yaratmış Füzuli dühası ilə XX əsrin klassiki Ü.Hacıbəyli qovuşduran “Leyli və Məcnun” operasını araşdıran müəllif, bu operanı təkcə Azərbaycanın musiqi tarixi ilə məhdudlaşdırmır, onun Şərq xalqlarının professional musiqi mədəniyyətinin yaranmasındakı böyük rolunu da vurğulayır.

Daha bir məqalə “Qarabağın musiqi mədəniyyəti” – bu məqalə ümumiyyətlə, bu günkü zaman kəsiyində ən aktual məqalədir. 1993-cü ildə yazılan məqalə dövrün hər vaxtında aktualdır, kəskin faktlara dayanan, mənfur düşmənləri susdura bilən bir elmi işdir.

Qeyd etdiyimiz kimi “Üzeyirşünaslığın” inkişafında görünməmiş zəhməti olan akademik Z.Səfərovanın “Həmişəyaşar ənənələr” kitabında arda-arda gələn 20 məqaləsi məhz Ü.Hacıbəyli irsinə, onun yaradıcılığına həsr olunan elmi işlərdir.

Nəhayət, XX əsrin ən görkəmli nümayəndəsi Q.Qarayev haqqında Zemfira xanımın məqalələrinə üz tutanda bu nəhəng şəxsiyyətin portretini tam, dolğun şəkildə görürük, onun yaradıcılığının yüksək professionallıqla tədqiqinin

şahidi oluruz. “Üçüncü simfoniya haqqında düşüncələr” – müəllif məqaləsini belə adlandırmışdı. Mən deyərdim ki, bu məqalə düşüncələrdən kənara çıxaraq tam nəzəri araşdırmalı, elmi-tədqiqat işidir. Məqalədən ayrı-ayrı tezislərə diqqət verək: “Millilik və beynəlmiləçilik. Ənənə və novatorluq. Bu estetik nəzəri prinsiplər müasir Azərbaycan musiqisinin canlı yaradıcılıq praktikasında parlaq ifadəsini, üzvi vəhdətini bəstəkarımız Q.Qarayevin əsərlərində tapmışdır” [1, s.263] “Hər bir böyük sənətkar kimi Q.Qarayevin yaradıcılığında millilik özünəməxsus bir formada təzahür edir. Millilik prinsipini “Leyli və Məcnun” simfonik poemasında, “Yeddi gözəl” baletində aydın surətdə hiss etdiyimiz kimi, Üçüncü simfoniya da duyuruq. Əlbəttə, bu əsərlərdə həmin prinsip müxtəlif şəkillərdə ifadə olunur ki, bu da təbiidir. Millilik dəyişməz bir keyfiyyət deyildir. O, müxtəlif bəstəkarların əsərlərində müxtəlif cür meydana çıxdığı kimi, eyni bir bəstəkarın müxtəlif yaradıcılıq mərhələlərində də inkişaf edir, dəyişir” [1, s.263].

Əgər “Üçüncü simfoniya haqqında düşüncələr” sırf nəzəri məqalədirsə, “Sönməz məşəl” Zemfira xanımın qələminə xas olan xatirə-esse deyərdim. “Q.Qarayev - 65” – 1983-cü il “Qobustan” incəsənət toplusu üçün yazısında müəllif tərəfindən Q.Qarayevin portreti incə boyalarla açıldıqca qarşımızda nəhəng bir nurlu sima canlanır. Qarayev yaradıcılığının nəinki Azərbaycana məxsus olduğu, eyni zamanda onun musiqisinin ümumbəşəri mənə daşdığı ortaya çıxır. Alim yazır: “Qara Qarayevin bütün yaradıcılığına xas olan mühüm bir cəhət vardır. Azərbaycan musiqisi ənənələrinə əsaslanan bəstəkar dünya musiqisinin son nailiyyətlərini də üzvi surətdə mənimsəmişdir. Elə Qarayev əsərlərinin bütün dünyada məşhur olmasının və müxtəlif xalqların qəlbinə yol tapmasının əsas səbəblərindən biri də budur” [1, s.269]

“Çox maraqlı və səciyyəvi haldır ki, bəstəkarın son əsərlərini eşidən Qərb musiqiçiləri dəfələrlə etiraf etmişlər ki, Qarayevin bu əsərləri Qərb “Seriyaçılar”ının əsərlərinə heç bənzəmir. Bu da təbiidir, çünki dodekafoniya bəstəkar üçün heç vaxt bir məqsəd rolunu oynamamış, yalnız texniki vasitə olmuşdur” [1, s.271].

Mən deyərdim ki, Qarayev irsini öyrənənlərə bir bu məqalə yetər. Çünki müəllif bu məqaləsində “Ürək mahnısı” kantatasından tutmuş “Leyli və Məcnun” simfonik poema, “7 gözəl”, “İldırım yollar” baletləri, 3 simfoniya, skripka konserti, 12 fuqa, fortepiano prelüdlərinə qədər və kino musiqisini detallı şəkildə araşdırır.

“Q.Qarayevi anarkən” məqaləsini alim belə başlayır: “İyirminci əsrin sonunda, iyirmi birinci əsrin astanasında musiqi elmimizin tarixinə nəzər salar-

kən, onun korifeyləri Səfiəddin Urməvi, Əbdülqadir Marağai, Mir Möhsün Nəvvab, Üzeyir Hacıbəyov kimi sənətkarlar və alimlər ilə bir sırada mən bizim müasirimiz olmuş Qara Qarayevin də adını böyük iftixarla çəkmək istədim” [1, s.277].

Q.Qarayev həm də parlaq natiq və sərrast söz ustası idi. Alimin ehtiraslı, alovlu çıxışları, musiqimizin ən aktual problemləri ilə dop-dolu məruzələri heç kəsi laqeyd, etinasız qoymurdu. Onun hər çıxışı, məruzəsi böyük auditoriya toplayaraq, mən deyərdim ki, musiqi həyatımızda xüsusi hadisəyə çevrilirdi [1, s.278].

Bu məqalə “Qarayevin elmi irsi” məqaləsi əsasında yazılmışdır. Məqalədə Zemfira xanım Q.Qarayevlə olan görüşlərini xatırlayır. “Q.Qarayevin elmi-publisistik” kitabında 1938-88-ci ilə qədər onun elmi-publisistik fəaliyyətini zərrə-zərrə toplayan Zemfira xanım bu kitabı necə çətinliklə ərsəyə gətirdiyini mən təsəvvür edirəm. Çünki, Qarayev arxiv yığmırdı. Bunun mən də şahidiyəm.

“Üç hissəyə bölünən bu kitabda toplanmış məqalələr və resenziyalar, məruzələr və çıxışlar, müsahibələr və söhbətlər xronologiya üzrə verilmişdir ki, bu da böyük sənətkarın publisist və musiqiçi-alim kimi yaradıcı və elmi yolunun inkişafını təhlil etməyə imkan verir” [1, s.281].

Zemfira xanım bu məqaləsində Q.Qarayevin hər kəsə nəsihəti olan sitatlarını gətirir. Məsələn: “Xalqla olan əlaqə kompaniya deyil, ekskursiya deyil..... zavoda getdin, zavoddan gəldin. Əsl sənətkar bioloji və sosioloji cəhətdən xalqa məxsusdur, onun bir hissəsidir” [1, s.283] daha sonra Qarayevin xalq musiqisinin istifadəsini neft quyusu ilə paralel gətirən məşhur kəlamını sitat şəklində verir. Ümumiyyətlə, bu məqalə Q.Qarayevi bir şəxsiyyət, bir vətəndaş, bir ictimai xadim və nəhayət xalqının fəxri olan bir oğlu kimi hərtərəfli xarakterizə edən portretdir.

Mən isə Azərbaycanın musiqi elmi yolunda titanik əməyi olan, xalqının fəxri, hörmətli akademikimiz Zemfira xanımın yorulmaz işləri qarşısında baş əyirəm və deyirəm ki, nə yaxşı ki, Siz varsınız Zemfira xanım. Siz var olduqca inanıram ki, Azərbaycanın musiqi elmi də əmin əllərdə olacaqdır.

Açar sözlər: Dədə Qorqud, Üzeyir Hacıbəyli, Qara Qarayev, musiqi, Zemfira Səfərova.

ƏDƏBİYYAT

1. Z.Səfərova. Həmişəyaşar ənənələr. – Bakı, 2000.

Хаджар Бабаева (Азербайджан)

**От музыкального мира Деде Горгуда до мира музыки и слова
Гара Гараева**

Сегодня история и теория музыкальной науки, являющейся частью искусствоведения, напрямую связаны с именем Земфиры Сафаровой. Будучи основоположником источниковедения в музыкознании Азербайджана, она имеет также большие заслуги в развитии музыкальной теории. В статье отражена тематика статей З.Сафаровой, написанных ею в разное время.

Ключевые слова: Деде Горгуд, Узеир Гаджибейли, Гара Гараев, музыка, Земфира Сафарова.

Hajar Babayeva (Azerbaijan)

**In Zemfira Safarova's creative work from Dede Korkut's
world of music to G. Garayev's musical and poetic world.**

Today the theory and history of musical science, which is a branch of art criticism, its research and publication is directly related to the name of academician Zemfira Safarova. Zemfira Safarova who laid the foundation of source study in Azerbaijan musicology has a great deal of services within the development of musical theory. In the paper is mentioned the study of papers written by Z. Safarova at different times.

Key words: Dede Korkut, Uzeir Hajibayli, Gara Garayev, music, Zemfira Safarova.